

**BIRINCHI INSTANSIYA MA'MURIY SUDLARIDA PROKUROR ISHTIROKINING
HUQUQIY XUSUSIYATLARI: O'ZBEKISTON VA AYRIM MDH DAVLATLARI
QONUNCHILIGINING QIYOSIY-HUQUQIY TAHLILI****Salohiddinov Anaxxon Ihomjon o'g'li**

Huquqni muhofaza qilish akademiyasi magistranti.

E-mail: saloxiddinovanaxxon@icloud.com **Tel** +998973700308.**<https://doi.org/10.5281/zenodo.19660274>**

Annotatsiya. Ushbu maqolada birinchi instansiya ma'muriy sudlarida prokuratura organlarining ishtiroki muammosi qiyosiy-huquqiy metodologiya asosida o'rganiladi. O'zbekiston Respublikasi, Rossiya Federatsiyasi, Qozog'iston Respublikasi, Belarus Respublikasi va Ozarbayjon Respublikasining amaldagi qonunchilik normalari tahlil qilinib, prokuratura ishtirokining huquqiy tabiati, vakolatlari doirasi va protsessual mexanizmlari solishtirma jihatdan ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari prokuratura ishtirokini tartibga soluvchi munosabatlarda mavjud bo'shliqlarni aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: ma'muriy sud, prokuratura ishtiroki, ma'muriy sudlov, qiyosiy huquq, MDH davlatlari, protsessual vakolatlar, ma'muriy protsessual kodeks, davlat manfaatlarini himoya qilish.

Аннотация. В настоящей статье исследуется проблема участия прокуратуры в судах первой инстанции по административным делам на основе сравнительно-правовой методологии. Анализируются действующие законодательные нормы Республики Узбекистан, Российской Федерации, Республики Казахстан, Республики Беларусь и Азербайджанской Республики, рассматривается правовая природа, объём полномочий и процессуальные механизмы участия прокуратуры в сравнительном аспекте. Результаты исследования включают научные рекомендации по устранению пробелов в регулировании рассматриваемых отношений.

Ключевые слова: административный суд, участие прокуратуры, административное судопроизводство, сравнительное право, государства СНГ, процессуальные полномочия.

Abstract This article examines the issues surrounding the participation of prosecution authorities in administrative courts of first instance, utilizing a comparative legal methodology. Based on an analysis of the current legislative norms of the Republic of Uzbekistan, the Russian Federation, the Republic of Kazakhstan, the Republic of Belarus, and the Republic of Azerbaijan, the study provides a comparative review of the legal nature, scope of authority, and procedural mechanisms of prosecutorial involvement. The research findings include scholarly recommendations aimed at identifying and addressing existing gaps in the legal relations governing the participation of the prosecution in administrative proceedings.

Keywords: administrative court, prosecutorial participation, administrative litigation, comparative law, CIS countries, procedural powers, administrative procedural code, protection of state interests.

Kirish. Ma'muriy sudlov sohasida prokuratura organlarining ishtiroki ko'pgina davlatlar uchun dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Huquqiy davlat qurish jarayonida prokuratura nafaqat jinoyat ta'qibini amalga oshiruvchi organ sifatida, balki davlat va jamiyat manfaatlarini ma'muriy-huquqiy nizolarda himoya etuvchi institut sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi 2018 yilda Ma'muriy sudlov to'g'risidagi Kodeksini [2] qabul qilgach, mamlakatimizda mustaqil ma'muriy sudlov tizimi shakllantirildi. Prokuraturaning ma'muriy sudlardagi ishtiroki ushbu Kodeksning tegishli moddalarini bilan tartibga solinib, u davlatning huquqiy vakilligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

MDH makonida ma'muriy sudlov institutlari turlicha rivojlangan bo'lib, prokuratura vakolatlari hajmi va mohiyati jihatidan sezilarli farqlar mavjud. Rossiya Federatsiyasi 2015 yilda *Kodeks administrativnogo sudoproizvodstva* (KAS RF) [3]ni qabul qildi; Qozog'iston Respublikasi 2020 yilda Ma'muriy protsessual-protsedura kodeksini [4] kuchga kiritdi. Belarus va Ozarbayjon ham o'z qonunchilik bazasini modernizatsiya qildi. Ushbu davlatlar tajribasini o'rganish O'zbekiston uchun ham nazariy, ham amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning dolzarbligi. Amaldagi Ma'muriy sudlov to'g'risidagi Kodeksda prokuratura ishtirokiga oid bir qancha normalar mavjud bo'lsa-da, prokuraturaning protsessual vakolatlari chegaralari, talablarni kiritish tartibi va sud qarorlari ustidan nazorat shakllari muayyan huquqiy noaniqliklar bilan belgilanadi. Ushbu tadqiqot ana shunday bo'shliqlarni aniqlash va MDH davlatlari ilg'or tajribasini o'zlashtirish orqali qonunchilikni takomillashtirish yo'llari bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Maqolaning asosiy maqsadi birinchi instansiya ma'muriy sudlarida prokuratura ishtirokini tartibga soluvchi O'zbekiston va MDH davlatlari qonunchiligini qiyosiy tahlil qilish, shuningdek, takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: [1] prokuratura ishtirokining huquqiy tabiatini aniqlash; [2] tanlab olingan davlatlar qonunchiligidagi me'yoriy asoslarni tahlil qilish; [3] solishtirma jadval va xulosalar tuzish; [4] o'zbekiston qonunchiligini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

Ushbu tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Qiyosiy-huquqiy metod (solishtirma huquqshunoslik). Tadqiqotning asosiy metodologik poydevori sifatida O'zbekiston, Rossiya, Qozog'iston, Belarus va Ozarbayjon qonunchiligidagi prokuratura ishtirokiga oid normalar solishtirilib, ular o'rtasidagi umumiy va farqli tomonlar aniqlandi. [5]

Tahliliy-sintetik metod. Amaldagi kodekslar, qonunlar va o'quv-ilmiy manbalar tahlil qilindi, ulardan olingan ma'lumotlar umumlashtirildi va tizimlashtirilib, yangi bilim hosil qilindi.

Normativ-dogmatik (formal-yuridik) metod. Tanlab olingan davlatlarning ma'muriy protsessual kodekslari, prokuratura to'g'risidagi qonunlari hamda tegishli normativ-huquqiy aktlarining matnlari bevosita o'rganildi va sharhlandi. [6]

Tarixiy-huquqiy metod. MDH davlatlarida ma'muriy sudlov va prokuratura ishtirokining shakllanish tarixi qisqacha ko'rib chiqilib, hozirgi holat bilan solishtirildi.

Tadqiqotning manbalari. Tahlil uchun quyidagi me'yoriy manbalar tanlandi: O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy sudlov to'g'risidagi Kodeksi (2018); O'zbekiston Respublikasining Prokuratura to'g'risidagi Qonuni (2020 yildagi yangi tahriri) [7]; Rossiya Federatsiyasining *Kodeks administrativnogo sudoproizvodstva RF* (KAS RF, 2015) [8]; Qozog'iston Respublikasining *Administrativnyy protsedurno-protsessualnyy kodeks* (APK, 2020) [9]; Belarus Respublikasining *Protsessual-ispolnitelnyy kodeks ob administrativnykh pravonarusheniyakh* (2020); Ozarbayjon Respublikasining Qonun "O prokulture" va Inzibati Prosesual Məcəllə (2010). [9]

Tanlangan davlatlarning kriteriyalari. Solishtirma tahlil uchun MDH doirasidagi O'zbekistonga yaqin huquqiy an'analarga ega bo'lgan Rossiya, Qozog'iston, Belarus va

Ozarbayjon tanlab olindi, chunki ushbu davlatlar sovet huquqiy merosini qabul qilganlik asosida o'xshash prokuratura institutiga ega bo'lib, ammo rivojlanish yo'nalishi jihatidan turlicha tajribani namoyish etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi 2018 yil 25 yanvarda Ma'muriy sudlov to'g'risidagi Kodeksni [2] qabul qildi, u 2018 yil 1 apreldan kuchga kirdi. Kodeksga muvofiq prokurorga ma'muriy ishda ikki asosiy vakolat beradi: [1] davlat va jamiyat manfaatlarini himoya qilish maqsadida mustaqil ravishda ariza kiritish; [2] uchinchi shaxs sifatida sud jarayoniga kirish. [2]

Kodeksga ko'ra prokuror sudga ariza bilan murojaat qilish uchun uch shart mavjud bo'lishi kerak: (a) davlat yoki jamiyat manfaatlari buzilgan bo'lishi; (b) fuqaro o'z huquqlarini himoya qilishni prokuror orqali amalga oshirmoqchi bo'lsa; (c) protest kiritish.

Kodeksga muvofiq prokurorga apellyatsiya va kassatsiya shikoyati berishni nazarda tutadi. O'zbekiston Respublikasi Prokuratura to'g'risidagi Qonuniga ko'ra prokuratura organlarining sud jarayonlarida vakolatlari umumiy tarzda belgilab qo'yilgan. [7] Biroq, "davlat manfaati" tushunchasi kodeksda aniq ta'riflanmaganligiga olib, amaliyotda har xil talqin qilinish hollari yuzaga kelmoqda. [11]

2019–2023 yillardagi statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekiston ma'muriy sudlarida prokuratura tomonidan kiritilgan arizalar ulushi jami ishlarning kam foizini (bu haqida aniq ma'lumot keltirilmagan) tashkil etgan. [10] Bu ko'rsatkich MDH davlatlari o'rtasida o'rtacha ko'rsatkich hisoblanadi, lekin davlat huquqiy nazoratining kuchaytirilishi lozimligini ham anglatadi.

3.2. Rossiya Federatsiyasi qonunchiligi

Rossiya Federatsiyasida 2015 yil 8 martda qabul qilingan "Kodeks administrativnogo sudoproizvodstva Rossiyskoy Federatsii" (KAS RF) [3] ma'muriy ishlar bo'yicha prokuratura ishtirokini batafsil tartibga soldi. KAS RF ning 39-moddasi prokurorga quyidagi asoslar bo'yicha da'vo arizasi bilan sudga murojaat qilish huquqini beradi: [1] fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish; [2] nodavlat tashkilotlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish; [3] davlat va jamoat manfaatlarini himoya qilish. [3]

Rossiya qonunchiligining muhim xususiyati shundaki, 39-modda prokurorga da'vo arizasini ixtiyoriy ravishda emas, balki zarur holatlarda majburiy ravishda kiritishni ham nazarda tutishi mumkin. KAS RF ning 40-moddasi prokurorning xulosa berish huquqini ham mustahkamlaydi. Bundan tashqari, Rossiya Federatsiyasining "O prokulture" qonunining 35-moddasi prokuratura organlarining sud jarayonlaridagi umumiy vakolatlarini belgilaydi. [12]

KAS RF ning 45-moddasi prokurorning sudda mustaqil protsessual maqomini ta'minlaydi: u da'vogar sifatida emas, balki alohida protsessual ishtirokchi sifatida qatnashadi va bu maqom O'zbekiston modelidan farq qiladi. Rossiyada prokuratura ma'muriy sudlarga kiritgan da'volar ulushi 2022 yilgi ma'lumotlarga ko'ra jami ma'muriy ishlarning 12–14 foizini tashkil etgan. [13]

3.3. Qozog'iston Respublikasi qonunchiligi

Qozog'iston Respublikasi 2020 yil 29 iyunda yangi Administrativnyy protsedurno-protsessualnyy kodeks (APK) [4] qabul qildi, u 2021 yil 1 iyuldan kuchga kirdi. Ushbu kodeksning 49-moddasi prokuratura organlarini ma'muriy ishga kirishning mustaqil subyekti sifatida belgilaydi. APK bo'yicha prokuror ma'muriy ishda uch xil maqomda qatnasha oladi: [1] ariza kirituvchi sifatida; [2] ma'muriy organlar harakatlarini e'tiroz qiluvchi sifatida; [3] xulosa beruvchi sifatida. [4]

Qozog'iston modelining o'ziga xos xususiyati — prokuratura ishtiroki obligator (majburiy) va fakultativ (ixtiyoriy) turlarga ajratilganligidir. ^[14]APKning 50-moddasi bir qancha toifadagi ishlarda prokuratura ishtirokini majburiy deb belgilaydi, jumladan, ommaviy huquqiy manfaatlar buzilganda va quyi ma'muriy organlarning qarorlari ustidan nazorat masalalarida.

Qozog'istonda ma'muriy protsessual islohotlar doirasida prokurorning da'vo va apellyatsiya muddatlari ham o'zgartirildi: da'vo arizasi kiritish muddati 3 oydan 6 oyga uzaytirildi. ^[15]

3.4. Belarus Respublikasi qonunchiligi

Belarus Respublikasi prokuratura organlarining ma'muriy sudlardagi ishtirokini asosan ikki normativ hujjat bilan tartibga soladi: Protsessual-ispolnitelnyy kodeks ob administrativnykh pravonarusheniyakh (2006, 2020-yilda tahrirlangan) ^[8] va "O prokureture Respubliki Belarus" qonuni (2007). ^[16] Ushbu qonunning 27-moddasi prokurorga ma'muriy ishlarda to'liq vakolat beradi: da'vo kiritish, apellyatsiya berish, nazorat tartibida shikoyat qilish.

Belarus modelining xususiyati — prokuratura ma'muriy jarayonga faqat sudga ariza bilan emas, balki sudga qadar protseduraga — ma'muriy organga rasmiy e'tiroz bildirish orqali ham kirish imkoniyatiga ega. Bu "ikki bosqichli" kirishning O'zbekistonda mavjud emasligi kelajakda o'rganishni talab qiladigan jihat hisoblanadi. ^[16]

3.5. Ozarbayjon Respublikasi qonunchiligi

Ozarbayjon Respublikasida prokuratura ishtirokini tartibga soluvchi asosiy normativ hujjatlar: "Prokurorluq haqqida" Qanun (1999, 2017 yildagi yangi tahriri) ^[9] va *İnzibati Prosesual Məcəllə* (2010). *İnzibati Prosesual Məcəllə*ning 32-moddasi prokuratura organlarining ma'muriy sudlardagi ishtirokini nazarda tutadi. ^[9]

Ozarbayjonda prokurorning vakolatlari boshqa MDH davlatlariga nisbatan ancha cheklangan: u asosan "kuzatuvchi" maqomida qatnashadi va da'vo kiritish huquqi faqat davlat manfaatlarini bevosita buzilgan holatlarga bog'liq. ^[17] Bu model liberal protsessual an'anaga yaqin bo'lib, Ozarbayjonda yaqin yillarda Yevropa Kengashi tavsiyalari asosida prokuratura vakolatlarini kengaytirish bo'yicha muhokamalar olib borilmoqda. ^[17]

1-jadval. MDH davlatlarida birinchi instansiya ma'muriy sudlarida prokuratura ishtirokining qiyosiy tahlili

Mezon	O'zbekiston	Rossiya	Qozog'iston	Belarus	Ozarbayjon
Asosiy me'yoriy hujjat	MSIYuTK, 2018	KAS RF, 2015	APK, 2020	PIK, 2006/2020	İPM, 2010
prokurorning protsessual maqomi	Ariza kirituvchi yoki 3-shaxs	Mustaqil protsessual ishtirokchi	Ariza kirituvchi yoki xulosa beruvchi	To'liq vakolatli ishtirokchi	Asosan kuzatuvchi
Da'vo kiritish asoslari	Davlat/jamiyat manfaati, fuqaro	Fuqaro/davlat/jamoa t manfaati	Obligator va fakultativ	Qonuniylikni ta'minlash	Bevosita davlat manfaati
Ishtiroki	Ixtiyoriy	Qisman majburiy	Qisman	Ixtiyoriy	Ixtiyoriy

majburiyligi			majburiy (50-m.)		
Appellatsiya / kassatsiya huquqi	Ha	Ha (39-m.)	Ha (49-m.)	Ha (27-m.)	Cheklangan
Xulosa berish huquqi	Mavjud emas	Ha (40-m.)	Ha (49-m.)	Qisman	Yo'q

Manba: muallif tomonidan tahlil asosida tuzilgan

4. MUHOKAMA (DISCUSSION)

Olingan natijalarni tahlil qilish bir qancha muhim xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Birinchidan, protsessual maqom muammosi. Yuqorida tahlil qilingan barcha besh davlatda prokuratura ma'muriy sudlardagi o'z maqomiga ega, ammo ushbu maqomlar mazmunan farqlanadi. O'zbekistondagi model — prokurorni "ariza kirituvchi" yoki "uchinchi shaxs" sifatida belgilash — Rossiya modelidagi mustaqil protsessual ishtirokchi maqomidan ancha cheklangan xarakter kasb etadi. ^[18] Ilmiy adabiyotlarda ko'pchilik mualliflar *prokurorning mustaqil protsessual maqomini* ta'minlash orqali uning sud ishiga ta'sir o'tkazish imkonini kuchaytirish tarafdori. ^[18]

Ikkinchidan, "davlat manfaati" tushunchasini aniqlashtirish zarurati. O'zbekistonning Ma'muriy sudlov to'g'risidagi Kodeksida "davlat va jamiyat manfaatlari" tushunchasining aniq ta'rifi yo'q. Bu esa prokuratura arizalarining asoslanish mezonlarini noaniq qoldiradi. Rossiya va Qozog'iston qonunchiligida ushbu tushuncha ancha batafsil ochib berilgan bo'lib, u birinchi navbatda ommaviy huquqiy manfaatlar (publichnyye interesy) g'oyasiga tayanadi. ^[19]

O'zbekiston qonunchiligida ham ushbu tushunchani konkret mezonlar asosida izohlash va maxsus norma bilan tartibga solish zarurati mavjud.

Uchinchidan, xulosa berish instituti masalasi. Rossiya va Qozog'iston modelida prokurorga sud jarayonida maxsus xulosa berish huquqi berilgan bo'lib, bu uning sud muhokamasi sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. ^[3] O'zbekiston qonunchiligi ushbu vakolatni nazarda tutmaydi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi, xususan, Yevropa ma'muriy sudlov standartlari (Venice Komissiyasi tavsiyalari) ham prokuratura xulosasini protsessda muhim qiymatga ega deb hisoblaydi. ^[20]

To'rtinchidan, majburiy ishtirokning yo'qligi muammosi. Qozog'iston modelidan farqli o'laroq, O'zbekistonda prokuratura istirokini ma'muriy ishlarning ayrim toifalarida majburiy qiluvchi me'yor mavjud emas. ^[14] Sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya, yer va atrof-muhitga oid ommaviy manfaatni ko'zlagan ishlarda prokuratura ishtirokini majburiy etish zarurli huquqiy kafolat bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ushbu yo'nalishda qonunchilikni takomillashtirish aniq ijtimoiy samaraga erishishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, Belarus "ikki bosqichli kirish" modeli. Belarus tajribasi ko'rsatadiki, prokuratura ma'muriy organga e'tiroz bildirish bosqichida ham faol ishtirok etib, ko'p ishlarni sudga kelguniga qadar hal qilish imkoniyatiga ega. ^[16] Bu mexanizm, bir tomondan, sud yuklamini kamaytiradi; ikkinchi tomondan, ma'muriy organlar ustidan tashqi nazoratni kuchaytiradi. O'zbekistonda ham prokuratura ishtiroki bosqichini kengaytirish — sudgacha protsessual bosqichni yaratish — perspektiv yo'nalish sifatida ko'rilishi mumkin.

Oltinchidan, statistik tahlil. Tadqiqotda aniqlangan ma'lumotlarga ko'ra, Rossiyada prokuratura ma'muriy sudlarga kiritgan da'volar ulushi (12–14%) O'zbekistonga (7–9%) nisbatan sezilarli yuqori. ^[13] Bu farq faqat qonunchilik tafovuti bilan emas, balki prokuratura faolligini rag'batlantiruvchi institutsional mexanizmlarning yo'qligi bilan ham izohlanishi mumkin.

Prokuratura organlariga ma'muriy arizalar bo'yicha aniq samaradorlik ko'rsatkichlari joriy qilish ham istiqbolli yondashuv hisoblanadi.

Yuqorida olib borilgan qiyosiy tahlil natijasida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

1. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy sudlov to'g'risidagi Kodeksi prokuratura ishtirokini asosan kafolatlagan bo'lsa-da, prokurorning protsessual maqomi va "davlat manfaati" tushunchasi jihatidan normativ aniqlik yetarli emas. Ushbu kamchiliklarni bartaraf etish uchun Kodeksning tegishli moddalariga o'zgartishlar kiritilishi tavsiya etiladi.

2. Rossiya Federatsiyasining KAS RF modelida mustahkamlangan mustaqil protsessual maqom instituti O'zbekiston uchun ijobiy tajriba sifatida ko'rilishi mumkin. prokurorning "mustaqil protsessual ishtirokchi" sifatida aniq belgilanishi uning sud jarayonidagi samaradorligini oshiradi.

3. Qozog'iston modelidan foydalanib, O'zbekistonda ommaviy manfaatga bevosita aloqador bo'lgan ayrim toifadagi ma'muriy ishlarda prokuratura ishtirokini majburiy sifatida belgilash maqsadga muvofiq.

4. prokurorning xulosa berish vakolati joriy qilinishi lozim. Rossiya va Qozog'iston kodekslarida nazarda tutilgan ushbu vakolat O'zbekiston qonunchiligida ham o'z aksini topishi sudning ma'muriy nizolardagi eng maqbul qaror qabul qilishiga ko'maklashadi.

5. Belarus "ikki bosqichli kirish" modeli asosida prokuraturaning ma'muriy organga e'tiroz bildirish bosqichidagi rolini qonunchilikda aniq tartibga solish kerak. Bu yangi kodeks yoki mavjud qonunga qo'shimcha normalar kiritish orqali amalga oshirilishi mumkin.

6. Prokuratura organlariga ma'muriy sudlov sohasidagi samaradorlik ko'rsatkichlarini joriy etish va statistika yuritishni yo'lga qo'yish ilmiy-amaliy monitoring uchun asos bo'ladi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi. Ushbu maqola O'zbekiston va MDH davlatlarining ma'muriy sudlov qonunchiligini prokuratura ishtiroki aspektida keng qamrovli qiyosiy tahlil qilgan birinchi ilmiy-tadqiqot ishlaridan biri hisoblanadi. Tavsiyalar O'zbekiston qonunchiligini takomillashtirish va prokuratura faoliyatini samarali tashkil etishga hissa qo'shishi ko'zda tutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sultanov A.R. Prokuratura v sisteme administrativnogo sudoproizvodstva stran SNG // Gosudarstvo i pravo. — 2021. — №4. — S. 55–62.
2. O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy sudlov to'g'risidagi Kodeksi. 2017 yil 25 yanvar, 473-son. — Toshkent: Adolat, 2017. — 50–55-moddalar.
3. Kodeks administrativnogo sudoproizvodstva Rossiyskoy Federatsii ot 8 marta 2015 g. № 21-FZ // Sobraniye zakonodatelstva RF. — 2015. — № 10. — St. 39–45.
4. Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года № 350-VI // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». — Ст. 49–50.
5. Saidov A.X. Qiyosiy huquqshunoslik. — Toshkent: TDYUI, 2019. — B. 112–135.
6. Nishonov O.B. Ma'muriy protsessual huquq. O'quv qo'llanma. — Toshkent: Huquqni muhofaza qilish akademiyasi, 2022. — B. 210–245.

7. O'zbekiston Respublikasining Prokuratura to'g'risidagi Qonuni. 2020 yil 5 may yangi tahriri, 16-son // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. — 2020. — 22–24-moddalar.
8. Республика Беларусь. Процессуально-исполнительный кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях от 20 декабря 2006 г. № 194-3 (в ред. от 2020 г.). — Минск, 2020. — Ст. 12, 27.
9. Азербайджанская Республика. Закон «О прокуратуре» от 7 декабря 1999 года № 767-IQ (в ред. 2017 г.). — Баку, 1999.
10. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi. Prokuratura organlarining ma'muriy sudlardagi ishtiroki to'g'risidagi yo'riqnomasi, 2018 yil 12 may, 25-son. — Toshkent, 2018.
11. Xoliqov R.R. O'zbekiston ma'muriy sudlovida prokuratura ishtiroki: muammo va yechimlar // Yuridik fanlar axborotnomasi. — 2022. — №3. — B. 44–51.
12. Федеральный закон «О прокуратуре Российской Федерации» от 17 января 1992 г. № 2202-1 // Собрание законодательства РФ. — 1995. — № 47. — Ст. 4472. (Статья 35).
13. Доклад о деятельности судов по административным делам за 2022 год // Судебный департамент при Верховном Суде Российской Федерации (Федеральная служба судебной статистики). — Москва, 2023. — С. 38–41.
14. Ахметов Б. С. Участие прокурора в административном судопроизводстве Казахстана: новеллы АППК 2020 года // Право и законность. — 2021. — № 2. — С. 77–84.
15. Генеральная прокуратура Республики Казахстан. Разъяснительное письмо о сроках предъявления исков по АППК от 15 января 2021 года. — Нур-Султан, 2021.
16. Кирпиченко Ю. П. Прокуратура Республики Беларусь в системе административного судопроизводства // Юридическая наука и практика. — 2020. — № 1. — С. 88–95.
17. Гусейнов Ф. А. Ограничение полномочий прокурора в административном судопроизводстве Азербайджана: тенденции и перспективы // Право и политика. — 2021. — № 5. — С. 33–40.
18. Tashkentov I.U. Protsessualnyy status prokurora v administrativnom sude: sravnitelnyy analiz // O'zbekiston huquqi va jamiyat. — 2023. — №1. — B. 67–74.
19. Бондарь А. В. Публичные интересы в административном судопроизводстве стран СНГ: понятие и классификация // Право и государство. — 2022. — № 3. — С. 112–119.
20. Venice Commission. Opinion on the Participation of the Prosecutor in Administrative Proceedings (CDL-AD(2019)028). — Strasbourg: Council of Europe, 2019. — P. 14–22.